

Journal of Religious Research & Efficiency

Explanation of the Components of Domestic Policy Efficiency from the Perspective of the Holy Quran with Emphasis on Systemic Thinking

Elmira Raghibi Alateymouri¹, Mohsen Nouraei², Habiballah Halimijloulardar³

1. PhD student in Quranic Sciences and Hadith Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. e.raghibi04@umail.umz.ac.ir

2. Associate Professor of Quranic Sciences and Hadith Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (Corresponding Author). m.nouraei@umz.ac.ir

3. Associate Professor of Quranic Sciences and Hadith Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. jloulardar@umz.ac.ir

DOI: 10.22034/nrr.2025.67984.1495

URL: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_20313.html

Corresponding Author:
Mohsen Nouraei

Email:
m.nouraei@umz.ac.ir

Received: 2025/02/26

Accepted: 2025/05/03

Available: 2025/05/10

Open Access

Keywords:
efficiency, effectiveness, systems thinking, contemporary interpreters, performance management.

ABSTRACT

Effectiveness is a significant topic in modern governments as well as in Islamic political systems, receiving attention in both domestic and foreign arenas. The teachings of the Holy Quran, due to their comprehensiveness and timelessness, express explicit and sometimes implicit teachings regarding effectiveness. This research, employing a descriptive-analytical method and utilizing library data, explores the stages of effective systemic thinking from the perspective of the Quran by investigating the views of contemporary interpreters. The findings indicate that effectiveness comprises components such as functionality, outcomes, performance management, and a systematic model under the titles of the stages of a system. Its inputs include lofty and realistic goals, collective learning, and mandatory and reciprocal participation of the people and politicians, framed as a comprehensive matter of security and sustainable welfare. The process involves performance evaluation under the management of divine certainty. The substitution and adherence to Islamic values through the goodness of actions and the goodness of agency highlight effectiveness as an output of systemic thinking. The innovation of this research lies in identifying the relationship between systemic thinking within the value system of Islam and Islamic management as a specialized core. The findings reflect the applications and instances of faith and righteous deeds in the stages of systemic thinking, which lead to the emergence of political authority and the effectiveness of domestic policy within the Islamic system by utilizing internal capabilities and elements. The results of this research are applicable in the field of Islamic political studies, as well as beneficial in the area of interpretive studies.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فصلنامه دین پژوهی و کارآمدی

تبیین مؤلفه‌های کارآمدی سیاست داخلی از منظر قرآن کریم با تأکید بر تفکر سیستمی

— المیرا رقیبی الایموری^۱، محسن نورائی^{۲*}، حبیب‌الله حلیمی جلودار^۳ —

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
۲. دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (نویسنده مسئول)
۳. دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

DOI: 10.22034/nrr.2025.67984.1495

URL: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_20313.html

چکیده

کارآمدی از موضوعات مهم در دولت‌های مدرن و نیز نظام سیاسی اسلامی است که در دو عرصه داخلی و خارجی مورد توجه است. تعالیم قرآن کریم به سبب جامعیت و جاودانگی بیانگر تعالیم صریح و گاه ضمنی در زمینه کارآمدی است. پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای به مراحل تفکر سیستمی کارآمدی از منظر قرآن با تحقیق در آرای مفسران معاصر رسیده است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد؛ کارآمدی از بخش‌های کارویژه، دستاورد، مدیریت عملکرد و الگویی نظام‌مند تحت عناوین مراحل یک سیستم برخوردار است. ورودی این سیستم عبارت‌اند از؛ اهداف متعالی و واقعی، یادگیری جمعی، مشارکت الزامی و دوسویه مردم و سیاستمداران تحت عنوان امر جامع و امنیت و رفاه پایدار. فرآیند آن ارزیابی عملکرد تحت مدیریت سنت قطعی الهی است. استخلاف و تمکین ارزش‌های اسلامی از طریق حُسن فعلی و حُسن فاعلی، کارآمدی به‌عنوان خروجی تفکر سیستمی قابل ذکر است. نوآوری تحقیق حاضر در یافتن ارتباط میان تفکر سیستمی در نظام ارزشی اسلام با مدیریت اسلامی است. یافته‌ها نشان از استعمالات و مصادیقی از ایمان و عمل صالح در مراحل تفکر سیستمی دارد که باعث بروز اقتدار سیاسی و کارآمدی سیاست داخلی نظام اسلامی با بهره‌گیری از توان و عناصر داخلی می‌شود. نتیجه این پژوهش در حوزه مطالعات سیاست اسلامی کاربرد دارد همچنان که در زمینه مطالعات تفسیری سودمند است.

نویسنده مسئول:

محسن نورائی

ایمیل:

m.nouraei@umz.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۲/۲۰

دسترسی آزاد

کلیدواژه‌ها:

کارآمدی، کارآیی، تفکر سیستمی، مفسران معاصر، مدیریت عملکرد.

«نظام اسلامی»، مفهومی آشنا در دهه‌های اخیر است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به صورت الگوی بارزی در اذهان شکل گرفت؛ تفاوت ماهوی انقلاب اسلامی در آرمان‌های سیاسی‌اش با سایر انقلاب‌ها در دنیا، همین آرمان حکومت دینی و نظام اسلامی است (میرباقری، ۱۳۹۹: ۲۵/۱-۲۴).

امام خمینی (ره) مکتب اسلام را که بی‌نیاز به فرهنگ‌های بیگانه است و در حاشیه بوده، احیا کرد (موسوی خمینی، ۱۳۷۸: ۴۷۴/۳). او با تکیه بر قرآن نظام اسلامی را از طریق انقلاب اسلامی ایجاد کرد. به اعتقاد وی قرآن بزرگ‌ترین نسخه نجات‌دهنده بشر است (همان، ۳۹۶/۲۱). لذا بر اساس قرآن می‌توان ابعاد مختلف نظام اسلامی را مورد کاوش قرار داد زیرا معارف قرآن پایه اصلی شکل‌گیری نظام اسلامی است.

از جمله مسائلی که در قرآن وجود دارد «مدیریت نظام اسلامی» است که در تفاسیر معاصر وجود دارد؛ «کسی که مجتهدانه و روشمند در خدمت قرآن کریم است، آموزه‌های مدیریتی را از قرآن می‌گیرد و بر دوره‌ها و سرزمین‌ها تطبیق می‌کند» (جوادی آملی، ۱۴۰۱، ۳۷۰/۶۲). در این کتاب جامع، معارف معطوف به مدیریت و سیاست‌گذاری عمومی مشاهده می‌شود؛ از نحوه تشکیل حکومت اسلامی در قالب یک کشور تا نحوه اداره آن کشور و ارتباط آن با بیرون از مرزها، آموزه‌های جامعی وجود دارد. اینکه سیاست‌های اعمالی نظام اسلامی در داخل کشور طبق چه الگویی باشد در این متون با روش‌های مشخص قابل دستیابی است، لکن نیاز هست با اصطلاحات و نحوه مطالعه این متون آشنا بود زیرا به زبان معمول و در اصطلاحات رایج امروزی بیان نشده است (نیکوکار و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۱). به باور مفسران قرآن، موضوع «سیاست» از قرآن قابل استخراج است. همان‌گونه که برخی مفسران معاصر گفته‌اند: قرآن با جامع‌نگری، سیاست‌گذاری داخلی و خارجی را تبیین کرده است (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ۱۰۳/۲۰).

کارآمدی نظامات حاکمیتی همواره موضوع علم سیاست است. با هر رویکرد سیاسی‌ای، اکثر حکومت‌ها با چالش‌های کارآمدی روبرو هستند (نبوی، ۱۳۹۴: ۲۱). با این فرض که قرآن ارائه‌دهنده الگوی حکومتی اسلام و خطوط سیاست داخلی و خارجی با اصطلاحات خاص است، بی‌شک آموزه‌های آن در مورد کارآمدی سیاست داخلی باید بررسی شود.

مسئله اصلی در این تحقیق، یافتن الگوی کارآمدی سیاست داخلی نظام اسلامی در قرآن است. پژوهش حاضر می‌کوشد تا به پاسخ درخور برای این پرسش‌ها دست یابد؛

آیا مؤلفه‌های کارآمدی سیاست داخلی از قرآن قابل استخراج است؟ اجزاء آن چیست؟

آیا تفکر سیستمی برای استخراج این مؤلفه‌ها مؤثر است و نسبت آنها با روح کلی تعالیم قرآن چیست؟

پژوهش حاضر بر این فرضیه تکیه دارد که مؤلفه‌های کارآمدی سیاست داخلی از قرآن قابل استخراج است. توانایی‌های کلی نظام سیاسی و دستاوردهای آن در سطح اجتماع از اجزای این کارآمدی است؛ این مؤلفه‌ها مطابق نگرش سیستمی در سه مرحله‌ی ورودی و فرآیند و خروجی با هم مرتبط می‌شوند؛ نگرش سیستمی، تئوری برتری است که کارآمدی را به‌عنوان یک سیستم معین در آیات کریمه‌ی قرآن حاصل می‌کند. این مراحل و مفاهیم مرتبط با سعادت فرد و جامعه و متناسب با جامعیت قرآن است. این پاسخ در آیات قرآن و آرای مفسران معاصر و صاحب‌نظران دیگر حوزه‌ها یافت می‌شود.

۱. روش تحقیق

با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی با روی آورد میان‌رشته‌ای تحقیق حاضر ارائه می‌شود. گردآوری داده‌ها با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای می‌باشد با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به بررسی آرای اندیشمندان در حوزه‌های سیستم و تفسیر قرآن اقدام شده سپس دسته‌بندی اطلاعات و استخراج الگو صورت گرفته است. گفتنی است به جهت پایبندی به روش تحقیق و رعایت احتیاط علمی، مطالب مستخرج از قرآن با مراجعه به اقوال مفسران فراهم گردید نه اینکه صرفاً با حدس و گمان محقق به قرآن منسوب گردد. چه این که هر محقق نمی‌تواند در مقام روش تفسیری و استنباط از قرآن نظر دهد این کار از سوی مفسران مجاز است. به تعبیر دیگر محققان قرآنی باید برای دریافت پیام‌های الهی به تفسیر تکیه زنند نه اینکه مستقیم به برداشت از آیات اقدام کنند تا از آسیب تفسیر به رأی مصون مانند (رجبی، ۱۳۹۴: ۲۶۵-۲۷۹).

انتخاب گرایش تفسیری مناسب از سوی محقق انجام می‌گیرد. گرایش تفسیری همان تمایلات ذهنی و روانی و «جهت‌گیری‌های عصری» مفسر است (شاکر، ۱۳۸۹: ۴۸-۴۷). یکی از مهم‌ترین گرایش‌ها، گرایش اجتماعی است که در قرون اخیر گسترش یافته و به مباحث مورد نیاز جامعه پرداخته تا مشکلات اجتماعی عصر خود را حل، یا دین را به شکل جدیدی متناسب با زمان مطرح نماید (علوی‌مهر، ۱۳۸۱: ۳۴۳) - و ممکن است - مفسر با هدف فهم گزاره‌های موجود در متون دینی از نظریات معتبر علمی - در اینجا نظریات علوم اجتماعی و سیاسی و غیره - یعنی نظریه‌های قطعی یا پذیرفته شده استفاده کند (سجادی‌فر، ۱۴۰۳). لذا در پژوهش حاضر به منابع تفسیری معاصر با گرایش اجتماعی مراجعه شد.

۲. پیشینه پژوهش

برخی از پژوهش‌های منتشر شده در حوزه مطالعاتی مقاله حاضر عبارتند از: عطار و کمالی‌زاده (۱۳۹۷) شاخص‌های کارآمدی دولت از طریق بازخوانی انحصار مشروع کاربرد زور، استخراجی، هویت ملی، تنظیمی، انسجام درونی و بازتوزیعی را بررسی کرده‌اند. در این تحقیق انواع خروجی تفکر سیستمی به‌عنوان معیارهای کارآمدی اشاره شده اما از ارتباط بحث کارآمدی با تفکر سیستمی بحثی نشده است.

صادقی جقه (۱۳۹۷) شفافیت و دسترسی اطلاعات را از طریق نظارت، منتج به حکمرانی خوب و کارآمد می‌داند. این مقاله تنها یک بُعد از کارآمدی را ذکر کرده اما چگونگی نظارت خوب برای تحقق کارآمدی را توضیح نداده و روش خاصی را پیشنهاد نکرده است. جای نقش مردم و بدنه جامعه در تحقق کارآمدی خالی است.

اخوان کاظمی (۱۳۸۵) شاخصه‌های کارآمدی و کارایی را از منظر امیرالمؤمنین امام علی (ع) تبیین کرده است؛ او فقط اشاره‌ای به مفهوم سیستم دارد؛ به بررسی دو بخش کارویژه‌ها و ارزیابی از کل مراحل سیستم اقدام و شواهدی از نهج‌البلاغه ذکر کرده و به سایر مراحل سیستم و ارتباط آنها با بیانات امیرالمؤمنین (ع) پرداخته است.

شریفی و همکاران (۱۴۰۰) سرمایه اجتماعی را سرمایه اقتصادی و بستر کافی برای موفقیت سازمان‌ها می‌دانند. آنها نقش منابع انسانی را در کارآمدی مؤثر دانسته‌اند اما به مباحث مشروعیت متمایل شده‌اند و مرزی میان کارآمدی و مشروعیت مشخص نکرده‌اند.

صدرا و کرمزادی (۱۳۸۸) سیاست را همان راهبری و رضایت و خدمت را مدیریت کارآمد حکومت از دیدگاه امام خمینی (ره) مطرح کرده‌اند. این مقاله به مفهوم عام مدیریت پرداخته و کارآمدی را با مشروعیت خلط کرده است.

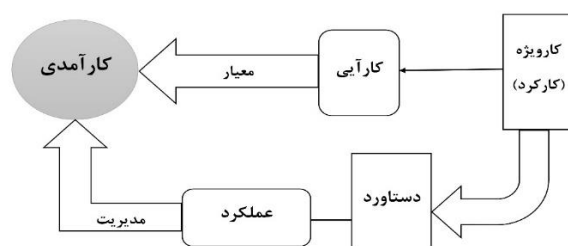
در مقالات مذکور و دیگر مقالات این محور، خلأ واضحی در مطالعات تفکر سیستمی با کارآمدی، مطالعه مجزای کارآمدی در قرآن و عدم خلط آن با سایر مباحث مشاهده می‌شود و رسالت این مقاله رفع این نقیصه تا حد ممکن است.

۳. مفاهیم نظری

۳-۱. کارآمدی

«کارآمدی» در لغت به معنای کاردانی، نیکو انجام دادن کارهاست (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۱/۱۵۸۲۵). کارآمدی یعنی اثربخشی و کارایی (اخوان کاظمی، ۱۳۸۵) که همانند سایر موضوعات علوم انسانی تعاریف متعددی دارد. کارآمدی، بر یک معنای عام دلالت، اما در کنار واژه‌های دیگر، معنایی گسترده‌تر و عمیق‌تر دارد (مرعشی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۴۷). تاروپود کارآمدی مفاهیم «کارایی»، «کارکرد»، «کارویژه» و «عملکرد» هستند که ممزوج با مباحث دولت است (بشیریه، ۱۳۸۱: ۹۰). نظامات سیاسی وقتی کارآ هستند که کارویژه‌های خود را به‌درستی انجام دهند (همان: ۸۷). کارایی معیار اثربخشی یا همان کارآمدی محسوب می‌شود (مرعشی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۴۲). از طرفی کارویژه با کارکرد در نظامات سیاسی مشترک معنوی است (نبوی، ۱۳۹۴: ۷۳) و عملکرد، دستاوردهای حاصله از تحقق قابلیت‌های فرد یا سازمان است (آذری؛ زمانی‌مزده، ۱۳۹۳: ۶). در اینجا منظور از سازمان، مدیریت سیاست‌های نظام اسلامی است و مقصود از مدیریت عملکرد، یکپارچگی و اثربخشی کلی سیستم

است (کاپلان؛ نورتون، ۱۳۸۷: ۷). لذا تعریف پارسونز از کارآمدی به نسبت جامع است که می‌گوید: «کارآمدی یعنی توانایی کلی نظام سیاسی برای بسیج منابع به منظور رسیدن به اهداف نظام اجتماعی» (بشیری، ۱۳۸۱: ۸۶). توانایی کلی نظام سیاسی، کارویژه‌ها (کارکردها) می‌باشند که با بسیج آنها کارایی حاصل می‌شود که معیار کارآمدی و اهداف نظام اجتماعی، دستاوردهایی هستند که با مدیریت عملکرد به کارآمدی می‌رسند. لذا مدیریت عملکرد به همراه کارایی به صورت توأمان منتج به کارآمدی می‌شوند و از هم جدا نیستند. کارویژه‌ها و دستاوردها بدون هم عملاً مفهومی ندارند.

شکل ۱: حوزه مفهومی کارآمدی

۳-۲. سیاست داخلی

«سیاست» از پردامنه‌ترین مباحث علوم انسانی و فن حکومت بر جوامع انسانی و اخذ تصمیمات درباره مسائل ناهمگون به منظور توزیع اقتدارآمیز ارزش‌ها است. همچنین به تدابیر حکومت‌ها برای «کاربرد قدرت» اطلاق می‌شود که همان فعالیت‌های سازمان‌یافته و منظم تشکیلات دولتی است (جاسمی؛ جاسمی، ۱۳۸۵: ۲۵۵/۲؛ لیپست، ۱۳۸۳: ۹۲۷/۲). ادیان الهی به صلاح آوردن مردم به وسیله ارشاد و نجات ایشان در دنیا و آخرت را سیاست می‌گویند (حلبی، ۱۳۸۸: ۹).

در اینجا منظور، چگونگی توزیع قدرت در نظامات حکمرانی است که قلمرو اصلی سیاست را بازیگران و سطح مورد بحث تشکیل می‌دهد. بازیگران امور را بر اساس شیوه‌های مبتنی بر روابط قدرت به منظور دستیابی به اهداف مورد نظر مدیریت می‌کنند (قالیباف؛ پوینده، ۱۳۹۹: ۱۱۱). هر دولت و حکومتی در محدوده‌ای از فضای جغرافیایی-مرز- قدرت خود را اعمال می‌کند. بازیگران یعنی عوامل حکومت‌ها و دولت‌ها با توجه به اهداف مدنظر، در توزیع و اعمال قدرت خود با بیرون و درون فضای کشورشان برنامه‌ریزی و عمل می‌کنند. منظور از فضا که در مقیاس‌های محلی تا جهانی متغیر است، در اینجا تمام ناحیه کشور است که محدود به مرزهاست (هاگت، ۱۳۷۴: ۱۶). لذا سیاست به دو قسم داخلی و خارجی تقسیم می‌شود.

به تدابیر دولت‌ها و حکومت‌ها در توزیع و تنظیم روابط قدرت میان بازیگران داخلی برای حاکمیت ارزش‌های مدنظر در درون اندام‌های فضایی کشور، «سیاست داخلی» گویند.

مفهوم سیستم در دهه ۱۹۵۰ میلادی توسط برتالنفی در حوزه زیست‌شناسی ابداع شد و سپس به سرعت به دیگر حوزه‌ها تعمیم یافت. شاید یکی از دلایل اصلی این تعمیم سریع، کاربرپذیری و قدرت تبیین بالای آن باشد؛ به گونه‌ای که واژه سیستم‌ها در صدر همه مفاهیم جاری و تکیه‌کلام متداول قرار دارد. این مفهوم در همه زمینه‌های علم رواج یافته است. اندیشه سیستمی در دامنه گسترده‌ای از علوم گوناگون نقشی عمده بازی می‌کند (برتالنفی، ۱۳۷۴: ۲۵). سیستم در تعریف عمومی و کلی، شامل مجموعه‌ای از عوامل گوناگون است که به طور دینامیکی بر روی یکدیگر اثر می‌گذارند و برای به انجام رساندن کار و یا دست یافتن به هدف خاصی سازمان یافته‌اند (دوروسنی و بیشون، ۱۳۷۴: ۲۰)؛ و باید دانست انواع سازمان‌های مردم‌نهاد (NGOs) تا نظامات سیاسی در این تئوری دخیل هستند (Almand, Bingham Powell, ۱۹۹۶: ۱۶۳-۱۲۸). تفکر سیستمی برای نظام سیاسی ورودی‌ها، فرایند و خروجی‌هایی در نظر می‌گیرد که با محیط خود در تعامل و ارتباط باشد؛ این مفهوم برای نظام سیاسی راه‌های حلی را پیشنهاد می‌دهد که موجبات تکامل و رشد آن را فراهم آورد لذا برای هر نظام و سازمانی - در اینجا سیاست داخلی نظام اسلامی - نگرشی زنده دارد. این مفهوم تحلیلی را ارائه می‌دهد که نه یک طرفه و نه ایستا، بلکه پویا و بالنده است (روشه، ۱۳۷۶: ۲۴۴-۲۳۹).

در تئوری سیستم رویکردهای مختلفی وجود ندارد، فقط در حوزه علوم مختلف، اجزای آن مطابق با آن علم تعریف می‌شود؛ اما آنچه اینجا حد نظر است سیاست اسلامی به عنوان یک سیستم است که در یک توالی و نظامی مشخص اجزای آن در سه مرحله ورودی و فرایند و خروجی تعریف می‌شود. این نگرش کل‌نگر، منسجم به مجموعه سیستم است که اجزای نظام سیاسی و ساختار آن را در یک کلیت متصل می‌داند (زهیری، ۱۳۹۷: ۲۷۱).

۴. چارچوب نظری

برای کارآمدی نظامات سیاسی چهار تئوری وجود دارد؛ رضایت، توفیق، نسبیت و سیستم (قاسمی، ۱۳۸۹: ۱۵۸-۱۵۹؛ دفتر مطالعات بنیادین حکومتی، ۱۳۹۲: ۱۷-۱۵). چارچوب نظری این تحقیق بر اساس تفکر سیستمی طراحی شده است. در اداره جامعه، تفکر سیستمی است که کارآمدی را به ارمغان می‌آورد. کارگزاران سیاست داخلی هنگامی که مجهز به تفکر سیستمی باشند رویکردی کل‌نگر به پدیده‌های اجتماعی دارد و آنها را در ارتباط با هم می‌بینند نه جزیره‌ای. اثرگذاری تفکر سیستمی بر کارآمدی اداره جامعه از راه گشودن دریچه‌ای تازه بر مفهوم کارآمدی است؛ به گونه‌ای که تفکر سیستمی ابزاری کمکی برای کاهش ناکارآمدی‌ها و یا ارتقای کارآمدی است (مرعشی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۸-۱۳۷).

صاحب‌نظران نظام اسلامی و سیاست اسلامی در نمونه‌ی عملی آن یعنی جمهوری اسلامی ایران، مبنای تحلیل و ارزیابی کارآمدی را نگرش سیستمی معرفی می‌کنند و اثربخشی کارآمدی سیاست‌های اسلامی را در قالب نگرش سیستمی می‌دانند که جوهره‌ی مدیریت راهبردی یک کشور و نظام آن است (زهیری، ۱۳۹۷: ۲۷۰). برای دقت بیشتر در این امر به این مهم توجه می‌شود که در بخش‌های مختلف اداره جامعه اسلامی در نظام ارزشی اسلام که به‌عنوان مدیریت اسلامی مطرح است، علوم تخصصی که به مدیریت هر چه بهتر جوامع بشری کمک می‌کند، مورد استفاده قرار می‌گیرد. اساساً در تعریف مدیریت اسلامی، در کنار تعالیم و ارزش‌های اسلام، علوم تخصصی مدیریت که در مطالعات سایر اندیشمندان وجود دارد به‌عنوان پایه‌ای مهم تلقی می‌شود. در میان تئوری‌های مربوط به کارآمدی، نگرش سیستمی از این ویژگی برخوردار است و در اداره‌ی کارآمد سیاست داخلی نظام اسلامی می‌تواند به کار برده شود. نکته‌ای دیگر این است که اسلام و ارزش‌های آن به علوم تخصصی مدیریتی حاصل از مطالعات بشر جهت‌گیری خاصی یعنی سمت و سویی متعالی و الهی می‌دهد و آن علوم را از این حیث ماندگار می‌کند چون اسلام و آموزه‌های آن ماندگار و جاودان است (اسحاقی، ۱۳۹۳: ۳۵؛ پورشاهرودی، ۱۳۹۱؛ چیت‌سازیان، جوانعلی‌آذر، ۱۳۹۴: ۴۰). نقشه جامع مدیریت اسلامی با جمع میان علوم مدیریتی و ارزش‌های اسلامی در کنار هم برای اداره سرزمینی جامعه اسلامی در بخش گوناگون - در اینجا سیاست داخلی - طراحی و تدوین می‌شود (کارگروه بنیادین مدیریت اسلامی، ۱۳۹۵).

باید توجه کرد در صورت نبود تفسیر روشن از یک سیستم به لحاظ ورودی، فرایند و خروجی‌اش، ابهام ایجاد می‌شود و هر فردی با تفکر و برداشت خود وارد سیستم می‌شود و این مسئله باعث تفسیرها و برداشت‌های گوناگون و در نتیجه ناکارآمدی سیستم و اختلال در نظام می‌شود. این ادعا وجود ندارد که نگرش سیستمی تمامی امور مملکتی را سامان خواهد داد اما به حد نسبتاً بالایی راهگشا خواهد بود (زهیری، ۱۳۹۷: ۲۷۵).

بررسی‌ها نشان می‌دهد نگرش اسلامی با الهام گرفتن از قرآن و سیره پیامبر (ص) و معصومان (ع) می‌تواند تفکر سیستمی را به‌عنوان یکی از کارآمدترین نگرش‌ها در زمینه مدیریت سازمان‌ها معرفی نماید (صناعی؛ شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۷). لذا مهم‌ترین منبع فهم مراحل سیستم در مدیریت اسلامی برای بروز کارآمدی مدیریت اسلامی و نگرش سیستمی در نظام اسلامی، همانا قرآن کریم می‌باشد. لذا در تحقیق حاضر از آیات قرآن در این جهت استفاده شده است.

در سایر تئوری‌های کارآمدی با رویکرد قرآنی نیاز به تحقیقات مجزاست که در این تحقیق نمی‌گنجد و فقط به تئوری سیستم پرداخته شده است. باید دانست که سیستم، یک تئوری، عنوان شده نه یک قضیه قطعی اثبات شده؛ بنابراین در یافتن تناسب میان پیام آیات قرآن با مراحل تئوری سیستم با دقت نظر در آرای مفسران معاصر، سعی بر یافتن ارتباط بوده نه ایجاد ارتباطی ولو ناهمخوان؛ که اگر این چنین بود شائبه‌ی تفسیر به رأی وجود داشت. به جهت برحذر ماندن از تفسیر به رأی و عدم تحمیل نظرات بر قرآن، مضامین آرای مفسران و

مراحل نگرش سیستمی به صورت مکرر بررسی شده سپس امور مرتبط تحت عنوان مراحل تحقیق، ارائه و الگوی نهایی طراحی شده است که این موارد به عنوان مفاد حتمی نیست و هر مطلبی که از احتمال افزون تری برخوردار بود ارائه شده و قابلیت تکمیل و بسط و گسترش دارند.

اصل طبقه بندی مراحل نگرش سیستمی از آن پیتز سنگه است گرچه پارسونز به عنوان یک جامعه شناس به این امر ورود کرده است لکن طبقه بندی دقیق مراحل یک سیستم توسط سنگه انجام شده است؛ او مراحل چوون: آرمان جمعی، یادگیری جمعی، نظام گروهی، حصول دستاوردهای مختلف، ارزیابی و عبور از صافی آزمایشات و در نهایت نیل به هدف نهایی را از مراحل تفکر سیستمی می داند (سنگه، ۱۳۹۰: ۳۵۰-۷۷). لذا در این پژوهش این مراحل از تفکر جامع و سیستماتیک سنگه اخذ شده است. او نگاه به مسائل را خارج از این چارچوب نوعی ساده انگاری می داند که منتج به نتیجه مطلوب نخواهد شد (سنگه، ۱۳۹۰: ۷۸).

با توجه به تعریف کارآمدی، مراحل نگرش سیستمی از این قرار است: کارویژه ها و دستاوردها به عنوان ورودی ها، مدیریت عملکرد، فرایند آن و کارآمدی تحت عنوان خروجی در تفکر سیستمی قرآن محور تبیین می شود. تمامی مراحل از موارد پیشنهادی است که قابلیت تعمیم دارد و مفاد قطعی محسوب نمی شود.

جهت یافتن شاهد مثال های قرآنی، هر یک از مراحل تفکر سیستمی با هر کدام از آیات کریمه در راستای دقت در آرای مفسران معاصر بررسی می شود و در صورت تناسب محتوایی آن آیه، شاهد مثال مراحل مذکور قرار می گیرد. مفسران با تسلط بر زبان قرآن که مراد از آن، نوع کار ساخت ارتباطی کل متن قرآن است، در مقام مواجهه با مخاطبان خود، زبان قرآن را زبان هدایت می نامند؛ یعنی راهنمایی به سوی هدف متعالی حیات انسان و جهت بخشی به تعالی وجودی و استعداد های او به سوی کمال و از منظر حقیقت داشتن زبان قرآن، هدف قرآن را هدایت انسان در زمینه سعادت فردی و اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... می دانند و عدم معرفت بخشی گزاره های قرآن را به تعطیلی اجرای آن در زندگی انسان منتج می کنند و این نقض غرض قرآن در زمینه هدایت آدمی است. در نتیجه با اصل هدف نزول قرآن ناسازگار است (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۳: ۱۹۵-۱۸۷). لذا «زبان قرآن» یک اصطلاح جامعی است که ناظر به تمامی شاخه های علوم قرآنی و تفسیر است که فقط مفسران قرآن بر آن احاطه دارند پس برای فهم آیات قرآن باید به متون تفاسیر و برداشت از ظواهر آن اقدام کرد که حجیت ظواهر یکی از اصول برداشت معنا از آیات قرآن کریم است (علوی مهر، ۱۳۸۱: ۷۸-۷۳).

هرچند ممکن است یک آیه برای موضوع مشخص نازل شده باشد؛ اما حاوی وجوه معنایی دیگر نیز باشد. لذا مفسران وجوه تفسیری مختلفی را عنوان می کنند (تفلیسی، ۱۳۸۶: ۱۹-۱۳)؛ و همین امر راه دشواری پیش روی پژوهشگران قرآن قرار می دهد. قرآن کریم بطون و معانی زیادی دارد که اصطلاحاً «ذو بطون» نامیده می شود (فیض کاشانی، ۱۳۷۳: ۵۹/۱)؛ بنابراین قطعاً هر کدام از آیات کریمه در نوشتار حاضر معانی عمیق تری دارند لکن به جهت موضوع تحقیق آن وجه از معنای متناسب انتخاب شده است. برای انتخاب وجوه معنایی هماهنگ با

مراحل نگرش سیستمی از مبحث دلالت‌ها در علوم قرآنی بهره برده شد. اصطلاحاتی مانند، «عام و خاص»، «مطلق و مقید» از آن جمله‌اند.

۵. کارویژه‌ها

۵ - ۱. اهداف متعالی و واقعی

اندیشه آرمانی یا همان آرمان جمعی، از جمله قوانین تفکر سیستمی است. در هر سازمانی، احساس واحد از هدفی مشترک وجود دارد که در آن منتشر می‌شود و بدان آرمان مشترک یا جمعی گویند که اگر توسط نیروهای داخلی شکل گیرد منبعی غنی برای پیگیری آن از طریق انجام وظایف است (سنگه، ۱۳۹۰: ۲۶۲-۲۶۰). اسلام تنها دینی است که اندیشه آرمانی جامعی درباره زندگی فردی و اجتماعی ارائه می‌دهد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷: ۱۹۵)؛

با بررسی مضمون آرمان جمعی در تفکر سیستمی و آن اندیشه آرمانی‌ای که در مورد اسلام مطرح است، این نکته حاصل می‌شود که تفکر سیستمی آرمان جمعی را یک هدف قابل دسترس معرفی می‌کند که هر مجموعه‌ای باید از آن برخوردار باشد و در راه رسیدن بدان تلاش کند؛ و از طرفی از منظر متون اسلامی - که مهم‌ترین آن قرآن است - اندیشه آرمانی یعنی نگاهی جامع‌و مانع به متعالی‌ترین هدف که به صورت کامل در زندگی دنیوی و اجتماعی انسان قابل تحقق باشد (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷: ۵۳) از حیث هدف داشتن، خیالی نبودن و قابلیت نیل به هدف (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۵۵-۵۴).

اینک به برخی آیات مرتبط اشاره می‌شود؛

الف: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران: ۱۳۹) «الْأَعْلَوْنَ» جمع الاعلی یعنی برتر (قرشی، ۱۳۷۷: ۱۹۴/۲)؛ و عالی بودن برحسب مکان و مرتبت و بر حق بودن را می‌رساند (حسینی شاه‌عبدالعظیمی، ۱۳۶۳: ۲۵۶/۲). اینجا خداوند برتری مسلمانان را در گرو ایمان واقعی آنان دانسته و چون انسان‌ها ذاتاً خواهان برتری هستند، برای رسیدن به ایمان واقعی انگیزه پیدا می‌کنند (هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۶۶/۳). ریشه اعتلا، هم معنوی است هم اقتدار سیاسی و قدرت نظامی. چون علو ذاتی به خدا اختصاص دارد لذا معارف دینی ریشه اعتلاست (جوادی‌آملی، ۱۳۸۸: ۶۰۱/۱۵).

قرآن کریم، متعالی‌ترین اهداف را اعتلای حق عنوان کرده و چون علو ذاتی به خدا اختصاص دارد، منسوبان به خدا، سهمی از این علو خواهد داشت؛ پس «اتمم الاعلون» یعنی جامعه‌ی منسوب به خدا از این علو بهره‌مند می‌شود و در مقایسه با سایر جوامع غیر خدامحور، باید برتر باشد؛ در سایه‌ی توحید ارتباط اعتلا با اندیشه آرمانی مشخص می‌شود. در منظومه توحیدی، خداوند برتر علی‌الاطلاق است در نتیجه جامعه‌ی توحیدی به علت اتصال به خدا، به دنبال علو می‌رود و آن را هدف خود می‌داند و به نسبت تلاش خود بدان می‌رسد؛ چون آموزه‌های

توحیدی، اهدافی متعالی را ارائه می‌کند. چنین جوامعی هرگز منفعل و مقهور در برابر سایر جوامع و دولت‌ها نخواهند بود. استنباطات مذکور به علت اینکه آیه «مطلق» است، برداشت می‌شود و دلیل آن، اصالت توحید در اهداف متعالی است (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۴۰/۴). «اطلاق» از دلالت‌های قرآن به معنای شمول و گستردگی بدون هیچ‌گونه قیدی برای تحدید معنای آیه است (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۰۵).

ب: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ...» (آل عمران: ۱۱۰) «خَيْرَ أُمَّةٍ» یعنی «بهترین امت» (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴، ۴۸/۳). مسلمانان مسئول اصلاح جوامع بشری و «بهترین امت» برای خدمت به جامعه انسانی هستند (قرائتی، ۱۳۸۳: ۵۸۲/۱؛ مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۸/۳). مراد از «ناس» عموم بشر و فعل «کنتم» منسلخ از زمان است (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۵۸/۳).

مهم‌ترین هدف واقع‌بینانه برای یک ملت، برتری بر سایر ملل به‌عنوان الگو و راهبر آنهاست که قرآن برای امت اسلامی به‌عنوان یک هدف والا توصیف کرده است. این ارتباط از نوع دلالت‌های «عام» قرآن است. «عام» در مقابل «خاص» شمول و سعه معنایی بیشتری دارد. این شمول از نوع افرادی و زمانی است (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۰۱-۱۰۲). «خَيْرَ أُمَّةٍ» نکره در سیاق اطلاق است که افاده عموم می‌کند (همان، ۱۰۳)؛ زیرا در آیه مراد از ناس عموم بشر و فعل آن هم منسلخ از زمان است. پس خداوند بهترین امت را به‌عنوان هدفی متعالی به‌تمامی جوامع ابلاغ می‌کند و مخصوص طیف و زمان خاصی نیست.

ج: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ...» (اعراف: ۹۶) «بَرَكَاتٍ» در اصل به معنی هر چیزی که حیات بشر را به سمت برتری تکامل می‌دهد (مدرسی، ۱۴۱۹ ق: ۳۹۰/۳).

دلالت آیه بر افتتاح برکات به سبب ایمان و تقوای جمعیت‌ها است، نه ایمان یک یا دو نفر، چون کفر و فسق جمعیت، با ایمان و تقوای چند نفر، باز کار خود را می‌کند. برکات، هر چیز کنیری مثل امنیت و اموال است که انسان به فقد آنها آزمایش می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۲۵۴/۸). سرمایه‌گذاری روی فرهنگ و معنویت جامعه، بازده اقتصادی هم دارد و قرآن خواستار بهبود وضع اقتصادی مردم است (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱۲۴/۳).

از اهداف معرفی شده در قرآن برای یک ملت گشایش برکات است که خود برکات به معنای رفاه و امنیت است که جزء دستاوردها است و به‌شرط اعمال ارزش‌های اسلامی در جامعه محقق می‌شود. استنباط از آیه به دلالت «خاص» است. این آیه عام تخصیص خورده است و در مقام شرط، عمومیت تحقق برکات و دستاوردها را به‌شرط «ایمان» تخصیص زده است (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۰۴)؛ یعنی در صورتی دستاوردها حاصل می‌شود که ایمان وجود داشته باشد؛ این ایمان همان باور به اهدافی متعالی است که قرآن معرفی کند و منظور از آن واقعی دانستن آن اهداف است که اگر غیرقابل دسترس و غیرواقعی بود هرگز از جانب قرآن تبیین نمی‌شد. اگر هدف متعالی باشد و جامعه به آن هدف قائل باشد؛ یعنی آن جامعه دارای روحیه‌ای متعالی است که موجبات حرکت روبه‌جلوی آن جامعه را محقق می‌کند که باعث اقتدار سیاسی و تثبیت قدرت و کارآمدی خواهد شد.

قرآن اعتلای معنوی آحاد جامعه و اهتمام سیاست‌گذاران بر اسوه شدن نظام اسلامی برای گشایش همیشگی دستاوردهای کارآمدساز را هدفی متعالی می‌داند و کاملاً بر پایه ارزش‌های اسلامی و دارای نتایج مشخص و کاربردی است نه اینکه صرفاً تبادر مفهومی غیرقابل دسترس به اذهان باشد.

۵-۲. یادگیری جمعی

یادگیری جمعی به معنای توسعه‌ی هم‌سوی ظرفیت آحاد جامعه از دیگر قوانین تفکر سیستمی است که بر دارا بودن اهداف متعالی استوار است (سنگه، ۱۳۹۰: ۲۹۸). هدف داشتن در قرآن بر مبنای ارزش‌های اسلامی است پس هنگام رجوع به قرآن، یادگیری جمعی معطوف به یادگیری خود قرآن است. در حالی که از منظر تئورسین‌های سیستم یادگیری جمعی علی‌رغم اهمیت فراوانش، بسیار کم فهمیده شده و همچنان ابهام دارد (همان، ۳۰۱). از دیدگاه اسلامی که اهداف را مستخرج از قرآن می‌داند، به روش خود قرآن، یادگیری و فهم آن‌ها صورت می‌پذیرد و اشکال مذکور رفع می‌شود.

«وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا...» (آل عمران: ۱۰۳) «حَبْلُ اللَّهِ» یعنی قرآن (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۸/۳)؛ و اعتصام بدان بحث از واسطه بین عبد و ربّ به معنای اعتصام به کتاب خدا است. آیه تمسک به قرآن را به مجتمع اسلامی سفارش می‌کند و وجه فردی ندارد در حالی که آیاتی مثل آیه ۱۰۲ آل عمران تمسک به قرآن را به افراد توصیه می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۵۷۳/۳).

خداوند، خواهان یکپارچگی و انسجام جامعه اسلامی بر محور دین است (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۵۷۲/۲). عمل به این آیه معنایش این نیست که همه مسلمانان به قرآن عمل کنند بلکه معنایش این است که همه با هم قرآن را بفهمند؛ آنگاه همدیگر را درک و بدون تخطئه تأیید می‌کنند (جوادی آملی، ۱۴۰۳: ۲۵۰/۷۶).

ارزش‌های برآمده از قرآن در قالب اهداف حقیقی، زمانی مشکلات نظام اسلامی را به‌سوی کارآمدی حل می‌کند که نظام یادگیری و استخراج آرمان‌ها بر مبنای قرآن و همگانی و همگرا باشد. یادگیری جمعی یعنی عمل به فهم هم‌گرایانه‌ی قرآن در جامعه اسلامی تا آنکه کارآمدی حاصل شود. این استنباط بر اساس «حقیقت» بوده که ازجمله دلالت‌های فهم زبان قرآن است. حقیقت یعنی استعمال واژه در معنای موضوع^۱ خود و استواری در آن معنا (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۰۸) و در این آیه استعمال قرآن برای حبل‌الله از باب حقیقت است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۲۴۳/۱۵) و فقط باید بدان، اعتصام همگانی و هماهنگ شود که از سیاق آیات برداشت می‌شود.

قرآن که اقتدار سیاسی و برتری بر سایر جوامع را به جامعه اسلامی را به‌عنوان هدفی والا تعلیم می‌دهد بنابراین باید بر اساس قرآن راه رسیدن بدان‌ها تعلیم داده شود. قرآن که صرفاً هدف‌گذاری نکرده بلکه آموزه‌های لازم را برای نیل به اهداف ارائه داده (طیب، ۱۳۷۸: ۳۴۹/۲)، لذا یک نظام یادگیری همگانی و منسجم در جامعه برای تبیین آن اهداف و مسیرهای دستیابی به آنها نیاز است. قطعاً دستورات الهی در قرآن برای تنظیم نظام اقتصادی

و فرهنگی و اجتماعی و روابط میان افراد و گروه‌ها و احکام مربوط به آنها وجود دارد و اگر این یادگیری در این بسته جامع تعالیم قرآنی به صورت همگرا جریان پیدا کند، حاصل آن کارآمدی و تثبیت قدرت سیاست داخلی خواهد شد.

۵-۳. امر جامع

یادگیری جمعی اصولاً نظامی گروهی تلقی می‌شود (سنگه، ۱۳۹۰: ۲۹۹). یادگیری جمعی در بدنه جامعه محقق می‌شود لذا مردم، منابع انسانی تولید سیاست سالم هستند و مدیران وظیفه دارند که این نقش مهم مردم را بفهمند (بکر و همکاران، ۱۳۸۸: ۳۶-۳۵). ناکارایی بر اثر عدم توجه به مردم است چون انسان‌ها اجتماعی و خودشکوفایند و در جستجوی ارضای روابط اجتماعی بوده لذا به فشار گروهی پاسخ می‌دهند و مترصد خودشکوفایی می‌شوند (نبوی، ۱۳۹۴: ۸۸؛ رضاییان، ۱۳۹۳: ۵۶)؛ که همان مردم‌گرایی در اصلاح نظامات سیاسی عنوان شده و مورد توجه قرآن بوده و به علت اهمیت فراوان بدان «امر جامع» گویند زیرا حلقه‌ی انتهایی کارویژه‌ها برای تنظیم نظامات بوروکراتیک-سیاسی اهتمام به نقش مردم در سیاست‌گذاری‌هاست.

می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا...» (نور: ۶۲) «امر جامع» امری است که خودبه‌خود مردم را دور هم جمع می‌کند تا درباره آن بیندیشند و مشورت کنند، سپس تصمیم بگیرند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۲۳/۱۵). حل و فصل امور اجتماعی و فراخوانی مردم برای مشاوره در مسائل عمومی، از وظایف رهبری جامعه اسلامی است. «مع» معنای مشارکت دارد (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۱۲/۲۵۷). آیه به وظیفه متقابل مسلمانان برای حق اسلام دلالت دارد که بر مسلمین واجب است برای اعتلای اسلام مشارکت کنند (مغنیه، ۱۴۲۴ ق: ۴۴۴/۵). این حکم در هرزمانی و در امور سیاسی و اجتماعی جاری است و همه رهبران جامع شرایط بدان موظفند (جوادی‌آملی، ۱۴۰۱: ۳۰۲/۶۰).

مردم‌گرایی مسئله محوری در نظام اسلامی و در قرآن امر جامع مطرح شده است. وظیفه سیاستمداران گرایش به سمت مردم و متقابلاً وظیفه مردم مشارکت با رهبران خود در اداره جامعه است.

این استنباط از سیاق آیات و توجه به شأن نزول آن صورت گرفته است. مطابق سیاق این آیه با آیات بعد، مشارکت مردم با مسئولان نظام اسلامی، پیام آیه ۶۲ که معنای صریح آیه همین مشارکت دوسویه است (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۲۳۰-۲۳۱/۱۵). آیه در شأن پیامبر (ص) نازل شده که اولاً ایشان باید برای اداره امور جامعه نوپای اسلامی آن روز از مردم کمک می‌گرفت و ثانیاً مردم در این مسئله با ایشان همکاری می‌کردند. در این شأن نزول، ملاک عموم لفظ است نه خصوص آن (حجتی، ۱۳۸۹: ۱۵۸)؛ یعنی اختصاصی به پیامبر (ص) ندارد و مصادیق متعددی را شامل می‌شود که در هرزمانی مسئولان جامعه اسلامی و مردم یک کار گروهی را شکل دهند.

هنگامی اهداف متعالی واقعی و یادگیری به صورت جمعی، یک سیستم صحیح و نتیجه بخش را ایجاد خواهد کرد که این امور در یک نظامی گروهی با تعیین و تفکیک وظایف آحاد جامعه اعم از مردم و مسئولان صورت پذیرد. عدم آشنایی و اهتمام به تکالیف هر گروه، موازی کاری و مداخله نادرست، موجب کاهش اقتدار سیاسی و در نتیجه بروز ناکارآمدی در سطح جامعه خواهد شد و سیاست داخلی را تضعیف خواهد کرد.

۶. دستاوردها

کارآیی نظام سیاسی مشروط به حصول دستاوردها - اهداف جمعی پس از مراحل کارآیی - است. دستاوردها، کالاهای تولیدی نظام سیاسی از جمله رفاه و امنیت است (نبوی، ۱۳۹۴: ۹۳-۸۷). کارکرد نظام های سیاسی، با میزان برخورداری مردم از رفاه اجتماعی سنجیده می شود. در تفکر دینی، رفاه نقشی مهم در کارکردهای سیاسی، اجتماعی و امنیتی دارد (برهانی، ۱۳۹۹).

رفاه و امنیت رابطه مستقیم دارند. جدای از نظریه های امنیت^۱، در ارتباط بین رفاه و امنیت رویکردهای مختلفی از جمله رویکرد میان رشته ای وجود دارد که شرط اول برقراری امنیت را اقتصاد، سپس سایر موضوعات می داند؛ یعنی اگر شرایط اقتصادی مناسب برای بدنه جامعه به عنوان نیروهای اجتماعی فراهم آید، امنیت اجتماعی، سپس ثبات سیاسی و فرهنگی و سایر مسائل مورد نیاز نظام حاکمیتی محقق می شود (میرمحمدی، ۱۳۸۴).

طرح دستاوردها پس از امر جامع یعنی مردم یا همان سرمایه های اجتماعی با ایفای نقش در اداره جامعه، موجبات تأمین رفاه را فراهم می آورند آنگاه همگان از آن سود خواهند برد و امنیت و اعتماد به سیاست های اعمالی ایجاد می شود (بیات؛ محمدنجار، ۱۳۹۵). امنیت از ضروری ترین نیازهای جوامع انسانی است که قرآن بدان توجه ویژه دارد. بخشی عظیمی از آموزه های قرآنی در باب امنیت به زبان استعاری است (شیرزاد و همکاران، ۱۴۰۰). یک نیاز اساسی در تعالی جامعه در قرآن، تضمین امنیت و مبارزه با ناامنی است (آقابابایی، ۱۳۹۶).

الف: «وَهَذَا كِتَابُ أَنْزِلْنَاهُ مُبَارَكٌ...» (انعام: ۹۲) «مُبَارَكٌ» چیزی که در آن خیر و فزونی بخشش الهی باشد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق: ۲۶۱/۱) و منظور خیر کثیر - کثیر البرکة - است (میرزاخسروانی، ۱۳۹۰ ق: ۱۳/۱۱۷). در قرآن برکت و خیر کثیر است و مردم را به سوی استوارترین راه هدایت نموده و خداوند به وسیله آن کسانی را که در پی تحصیل رضای اویند به راه های سلامت رهبری می کند، مردم در امر دنیایشان از آن منتفع شده اجتماعشان متشکل و قوایشان فشرده و آرایشان متحد می شود و در نتیجه صاحب زندگی طیب و پاکی می گردند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۳۸۷/۷). قرآن در سرشت خود، کتاب هدایت، اصلاح و قانون است، هدفش آن است که به همه انسان ها زندگی بخشد که بر امنیت و رفاه سالم استوار باشد (مغنیه، ۱۴۲۴ ق: ۸۸/۱).

۱. رئالیسم، کپنهاک، سازه‌انگاران، ایده‌آلیسم و نواقع گرایی و انتقادی نظریات امنیت هستند که بعضی ها مثل نواقع گرایان گریزی به بحث رفاه اجتماعی می‌زنند. (افتخاری، ۱۳۸۱: ۵۰-۴۰)

از مصادیق مبارک بودن قرآن، رفاه و امنیت است و مبارک بدین معنا در قالب دلالت استعاره است. اینجا استعاره بالکنایه دیده می‌شود یعنی فقط مشبه آورده و مشبه‌به (مستعار) و وجه تشبیه حذف می‌شود و عالی‌ترین نوع استعاره در قرآن است (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۱۵-۱۱۴). وجه محذوف تشبیه برکت به رفاه و امنیت، زندگی سعادت‌مندان دنیا و آخرت است. امنیت و رفاه سعادت زندگی اجتماعی را به همراه دارد که به سعادت اخروی می‌رسد.

ب: «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ...» (بقره: ۱۲۶) «آمناً» و «ارزُقْ أَهْلَهُ» امنیت و رفاه است. نخستین تقاضای ابراهیم (ع) «امنیت» سپس «مواهب اقتصادی» است یعنی تا امنیت سرزمینی حکم‌فرما نباشد یک اقتصاد سالم فراهم نمی‌شود (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۵۲/۱). امنیت و رفاه پایه‌های حکمرانی در مقابله با انحرافات در نظام اسلامی است (مدرسی، ۱۴۱۹ ق: ۲۵۶/۱). به‌طورکلی تبدیل ترس و فقر به امنیت و رفاه در سایه عمل به قرآن و اجرای احکام الهی محقق می‌شود (جوادی‌آملی، ۱۳۸۴: ۶۵۵/۷).

آرامش جامعه ذیل امنیت و رفاه تعریف می‌شود. این استنباط به دلالت اطلاق است و هیچ قیدی ندارد. به دو علت اطلاق معنا از آیه به دست می‌آید؛ اول اینکه خداوند دعای ابراهیم (ع) را بدون هیچ تقییدی عیناً نقل کرده است. هرگاه خدا در قرآن مطلبی را از انبیای خود بدون هیچ توضیحی بیاورد نشان از اطلاق آن دارد؛ و دوم آن است که مسائلی همچون امنیت و رفاه، تبعیض‌بردار نیست؛ یعنی همه آحاد جامعه باید از آن بهره ببرند (جوادی‌آملی، ۱۳۸۳: ۵۸۵/۶). لذا عنایت قرآن به این مسئله است و دستاوردهای آزادی و استقلال در اولویت‌های بعدی قرار دارند.

سنت الهی بر امتحان امنیت و رفاه جاری است؛ امتحان صبر برای خوف و فقر و امتحان شکر برای امنیت و رفاه است (جوادی‌آملی، ۱۳۸۴: ۶۵۴/۷). با اعمال کارویژه‌ها، کارآیی حاصل می‌شود که امنیت و رفاه دستاوردهای آن است؛ لکن در این مرحله کارآمدی حاصل نمی‌شود مگر از طریق مدیریت عملکرد. باید دستاوردها آزمایش شوند تا در صورت ابقای آنها، ادعای کارآمدی اثبات شود.

۷. مدیریت عملکرد

به تحقق چیزی که قبلاً تحقق یافته، عملکرد گویند که راهبردی برای تجزیه و تحلیل عوامل اساسی موفقیت است (عسکری‌وزیری، ۱۴۰۲: ۳۶؛ آرمسترانگ، ۱۳۸۱: ۷۰)؛ و باید دستاوردها و عملکردها بازنگری منظم و منطقی شوند (آذری؛ زمانی‌مزده، ۱۳۹۳: ۳۴)؛ یعنی وضعیت‌های موجود و مطلوب آنها و چگونگی حرکت از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب ارزیابی شوند (امیری؛ سکاکی، ۱۳۸۷: ۱۴). اینجا منظور از تحقق چیزهای تحقق‌یافته، ثبوت دستاوردهای سیاست داخلی است که باید از طریق راهبردهای تجزیه و تحلیل صورت پذیرد؛ منظور از راهبردها، امتحانات و ابتلائات دستاوردها از مسیر ارزیابی آنهاست که ارزیابی عملکرد نامیده می‌شود.

ارزیابی عملکرد ذیل مدیریت عملکرد همانا فرایندی نظام‌مند و مستمر است (بزاز جزایری، ۱۳۸۷: ۴)؛ مدیریت عملکرد یعنی یکپارچگی و اثربخشی کلی سیستم -سیاست داخلی- (کاپلان؛ نورتون، ۱۳۸۷: ۷) که از مسیر ارزیابی دستاوردها عبور می‌کند. مدیریت عملکرد از ارزیابی، هماهنگی و هم‌افزایی ایجاد می‌کند (الماسی، ۱۳۷۴: ۲۹). ارزیابی عملکرد در منظومه معرفتی اسلام، پشتوانه نظری و عملی دارد (عسکری‌وزیری، ۱۴۰۲: ۱۴۷).

دستاوردها با آزمایش‌ها ارزیابی می‌شوند و اگر باقی بمانند و از میان نروند، عملکردهای مدیریت‌یافته‌ی ثابتی خواهند بود در نتیجه فرایند نیل به کارآمدی طی شده است. قرآن، کارویژه‌ها و رفاه و امنیت-ورودی سیستم- را با واژه‌های «ابتلاء» و «فتنه» مورد آزمایش الهی می‌داند.

«آزمایش» از وجوه معانی «ابتلاء» و «فتنه» در قرآن است (تفلیسی، ۱۳۸۶: ۲۱۶ و ۴۹). در ارزیابی عملکرد، ورودی‌های سیستم مورد آزمایش قرار گرفته که در مدیریت عملکرد برای حصول بیشترین کارایی است (ظهوری، ۱۳۸۴: ۳۸). در اینجا مقصود، مدیریت دستاوردها و عملکردهاست که لاجرم آزمایش می‌شوند و به معنای سنجش اهتمام جامعه اسلامی به مراحل تفکر سیستمی است و اگر بر سر ارزیابی‌ها با ایمان راسخ، ثابت بمانند و متزلزل نشوند، فرایندی محسوب می‌شود که برای مدیریت عملکرد لازم است.

الف: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ» (محمد: ۳۱) «بلاء»؛ «ابتلاء» یعنی امتحان و آزمایش (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۳۶۶/۱۸). اخبار آن چیزی است که انسان تلاش بر مخفی کردن آن دارد اما ابتلای اخبار یعنی برملا کردن آنها به انواع آزمایشات است (مدرسی، ۱۴۱۹ ق: ۲۶۵/۱۳). «ابتلاء» گاهی به معنای ایجاد زمینه‌های مختلف برای بروز حالات درونی است، مانند این آیه. آزمایش مردم، امری حتمی و همگانی و یکی از سنت‌های الهی است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ» (فعل تأکیدی) معیار ارزیابی الهی است (قرائتی، ۱۳۸۳: ۹۶/۹-۹۷). «نبلون»، افاده استمرار می‌کند و تأکید آن سنتی تخلف‌ناپذیر را می‌رساند. ازجمله مصادیق «اخبار» اقرارها، ادعاها و سخنانی است که مردم در مقام اظهار ایمان می‌گویند و از درون خویش خبر می‌دهند (هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۳۶۸/۱۷).

اخبار همان آگاهی به ایمان درونی و اهتمام به آرمان جمعی از مصادیق ایمان است که مقدمه یادگیری و امر جامع است. لذا آزمایش آرمان جمعی به‌عنوان ارزیابی ورودی سیستم در این آیه مطرح است؛ و طبعاً در ادامه، ارزیابی اقدامات مربوط به یادگیری و امر جامع صورت می‌گیرد. قرآن مطرح می‌کند اگر ادعای ایمان به آرمان‌ها از جانب مردم وجود دارد که مقدمه‌ی اقتدار سیاسی، برتری جامعه اسلامی و برکات رفاه و امنیت می‌شود، بی‌شک مورد آزمایش الهی قرار می‌گیرد و این مدیریت الهی بر جوامع انسانی است و کارآمدی به‌سادگی حاصل نمی‌شود. صرف ابراز ایمان از جانب مردم بدون آگاهی از واقعیت درونشان، دستیابی به کارآمدی را محقق نمی‌کند (فقط اظهار اسلام بدون ایمان (حجرات: ۱۴). این استنباط مطابق سیاق آیات و عمومیت آیه حاصل شد. بحث از

ایمان دلالت دارد به اِعمال فرامین قرآنی^۱ در نظام اسلامی و نه در حوزه فردی بلکه آزمایش جمعی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۸۲/۲۱؛ طباطبایی، ۱۳۷۸: ۳۶۵/۱۸)؛ یعنی خداوند کل جامعه را به ایمان، امتحان می‌کند و آن هنگام که اعمال جمعی مطابق آموزه‌های قرآن باشد نشان‌دهنده‌ی ایمان داشتن آحاد آن جامعه است و اگر چنین نباشد یعنی ایمان ندارند. آزمایشات جمعی و ارزیابی الهی در مورد اعمال جامعه است لکن درنهایت ایمان یا عدم ایمان را بروز می‌دهد. اسلام بدون ایمان یا همراه ایمان فقط با ارزیابی اعمال و افعال به دست می‌آید (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱۹۷/۹-۱۹۶).

ب: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ...» (بقره: ۱۵۵) «الْخَوْفُ»؛ «الْجُوع» ناامنی و فقر اقتصادی است (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۶۴۱/۷). بلای فردی هر چند دشوار است، ولی محنت‌های عمومی مهیب‌تر و هول‌انگیزتر است. برای اینکه بلای فردی، عقل و عزم شخص را تضعیف اما بلاهای عمومی که دامنه‌اش همه‌جا گسترده می‌شود، شعور عمومی را سلب می‌کند. تدبیر را از اجتماع می‌گیرد و در نتیجه نظام حیات از همه مردم مختل می‌شود و این حقیقتی است که این آیه بدان اشاره دارد. بلایی که از آن سخن رفته، هر بلای عمومی مثل وبا و قحطی نیست، بلکه بلایی عام است که به دنبال پیروی از دین توحید، مبتلای جامعه اسلامی می‌شود زیرا همه دنیا جز خاموش کردن نور خدا و ابطال دعوت حق، هدفی و همتی ندارند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۵۱۶/۱-۵۱۷).

بلاها و آزمایشات الهی در عرصه اجتماعی در مورد امنیت و رفاه است. جهت ارزیابی بدنه نظام اسلامی در ملاکات کارویژه‌ها، دستاوردها مورد ابتلای همگانی قرار می‌گیرد. این امتحان عمومی از جانب خداست و قطعاً بر جامعه اسلامی که بخواهد سیاست اسلامی را در درون خود اجرا کند، بار می‌شود تا در صورت موفقیت، کارآمدی حاصل شود. این برداشت یعنی آزمایش به ناامنی و فقر اقتصادی مطابق نظر مفسران منظور سطح فردی نیست بلکه بعد اجتماعی است که از سیاق آیات به دست می‌آید. آیه عام تخصیص خورده به صفت است. عبارت بعد از «من شیء» صفت است (درویش، ۱۴۱۵ ق: ۲۱۷/۱). از مخصّص‌های آیات عام، صفت است (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۰۴)؛ یعنی رفاه و امنیت جامعه همواره مورد آزمایش است و نه موارد دیگر. ممکن است در سایر مسائل همچون اتحاد یا مقابله با استکبار یا حمایت از رهبری نظام، آحاد جامعه در عرصه‌هایی از جانب خداوند آزمایش شوند، اما آن چیزی که همواره مورد امتحان است، رفاه و امنیت اجتماعی است؛ و این مرحله از ارزیابی مهم می‌باشد چون ارتباط دائم با تثبیت قدرت سیاسی دارد، اگر دائماً شکست رخ دهد منجر به تضعیف آن می‌شود.

۱. در این عبارت یعنی «بحث از ایمان دلالت دارد به اِعمال فرامین قرآنی» باید دقت شود که دلالت دارد، نه اینکه همان انجام فرامین قرآنی، ایمان باشد؛ یعنی دلیل انجام فرامین قرآنی، ایمان است نه اینکه بدان ایمان اطلاق شود. بلکه خودش به «عمل صالح» شناخته و نامیده می‌شود.

ج: «وَلَقَدْ فتنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ» (عنکبوت: ۳) «فتنه» ابتلاء و امتحان است (مصطفوی، ۱۴۳۰ ق: ۲۹/۹). «فتنه» یعنی گداختن طلا برای جدا کردن ناخالصی‌های آن و چون در آزمایشات، جوهری انسان از شعارهای دروغین جدا می‌شود، آزمایش‌ها را «فتنه» می‌گویند (قرائتی، ۱۳۸۳: ۱۲/۷). امتحان انسان‌ها از امت‌های گذشته وجود داشته و تاکنون ادامه دارد (فضل‌الله، ۱۴۳۹ ق: ۲۰۲/۱۴). سنت الهی بر آزمایش و امتحان خلق جریان دارد. صدق و کذب باطنی به وسیله امتحان در مقام عمل ظاهر می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۱۴۸/۱۶-۱۴۷).

ارزیابی عملکردهای جوامع، امری همیشگی است؛ لذا هر جامعه‌ای برای جاری‌سازی بهترین سیاست‌ها باید خود را برای آزمون‌های سخت آماده کند تا دچار مشکل نشود. چه قبل از حصول دستاوردهایی مثل رفاه و چه بعد از آن، جوامع در حال آزمایش هستند لذا برای دستیابی به کارآمدی واجب است استواری در اجرا و نشر کارویژه‌ها و دستاوردها وجود داشته باشد تا با هرگونه امتحانی از دست نرود. این برداشت از آیه به دلالت «عام» است. آیه چون عام است، هر گروهی را در هر محیطی شامل می‌شود. تمامی امت‌ها و ملت‌ها شامل این آیه می‌شوند. امتحان الهی مخصوص گروه یا سرزمینی خاص نیست (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۲۰۶/۱۶). لذا در عرصه سیاست داخلی هم مردم و مسئولان آزمایش می‌شوند و یکی از مصادیق داخل در عمومیت آیه است.

۸. الگوی کارآمدی در تفکر سیستمی

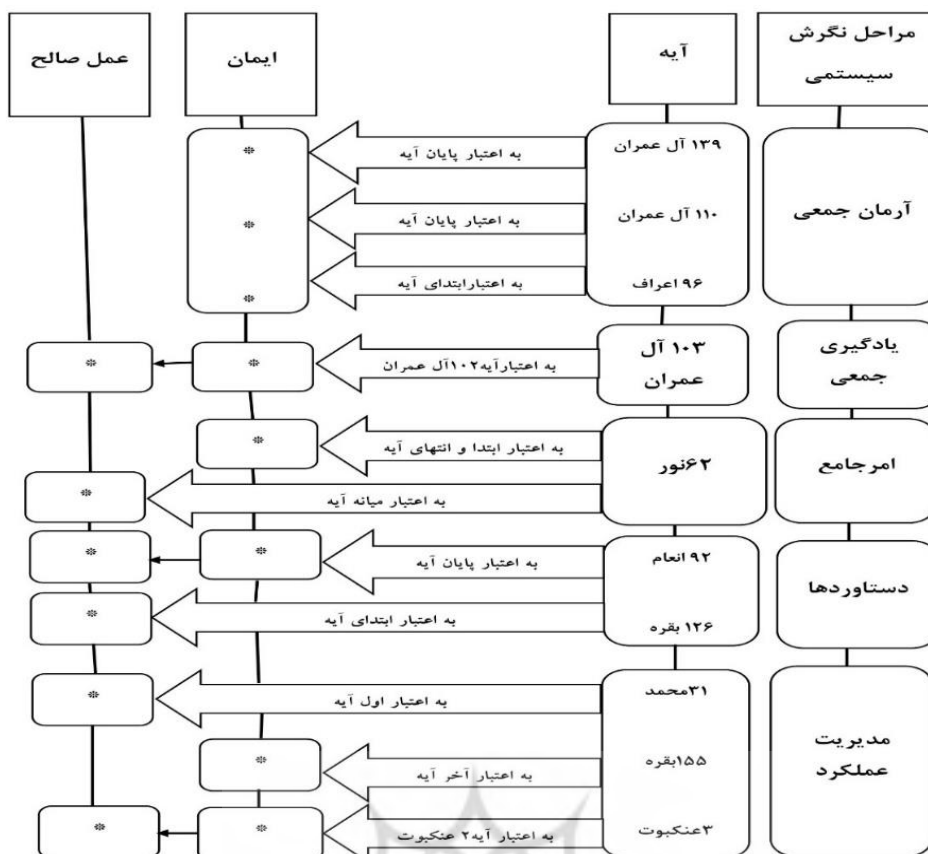
تمامی مراحل مذکور در تفکر سیستمی در کنار هم یک سیر هماهنگ دارند. ورودی آن شامل کارویژه‌ها اعم از اهداف متعالی و یادگیری و امر جامع و دستاوردهایی مثل امنیت و رفاه است که مطابق با آیات قرآن و برداشت عالمانه و ضابطه‌مند مفسران ارائه شده، با مراحل مربوطه در نگرش سیستمی منطبق است. همچنین مدیریت و ارزیابی عملکرد که در قرآن، آزمایش و ابتلاء عنوان شده به مثابه فرایند سیستم است. هنگامی که مراحل ورودی و فرایند سیستم در نظام سیاسی منطبق با قرآن تعریف شود، آن هنگام خروجی سیستم نظام سیاسی نیز با آموزه‌های قرآنی منطبق است که همانا «کارآمدی» از منظر علوم الهی در قرآن است.

علوم الهی در قرآن در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی ظهور می‌یابد و «کارآمد» است که به عنوان یک دانش - تاکنون - مطرح نشده است (جوادی‌آملی، ۱۳۸۸: ۵۸۶/۱۵). اگر شناخت و اجرا و پذیرش کامل توسط مردم تحقق یابد و سپس ضعفی در اداره امور جامعه نمایان شود، می‌توان به الگوی کارآمدی بر پایه قرآن اعتراض نمود (همان، ۲۹۱/۱۷). اگر مراحل سیستم از منابعی غیرمتقن به دست آید در نتیجه ارتباطی دقیق با خروجی نخواهند داشت اما اگر مصدري قطعی مثل قرآن که برنامه دقیق فردی و اجتماعی برای انسان دارد، تنظیم شود، در نتیجه این مسیر در تئوری سیستم، دقیق و صحیح خواهد بود و کارآمدی و تثبیت و اقتدار سیاسی در هر زمان و مکانی متفاوت نیست بلکه لوازم آن با توجه به مقتضیات زمان و مکان و بروز آن در جامعه تغییر می‌کند.

انتزاع مفهوم کارآمدی در نظام اسلامی مبتنی بر دو شرط ایمان و عمل صالح است چون که هدف اصلی تشکیل نظام اسلامی معرفت و پرستش خدا بدون هرگونه شرکی است (نبوی، ۱۳۹۴: ۹۶). بر جامعه اسلامی باید نظامی اسلامی حاکم شود چراکه در این صورت زندگی توحیدی و نفی شرک محقق می‌شود؛ اسلام در دو جنبه فردی و اجتماعی آموزه‌های دقیق و کاملی دارد، هنگامی که حاکمیت جامعه، اسلامی نباشد مردم نمی‌توانند جنبه اجتماعی اسلام را اجرا کنند؛ حال چه در بُعد فردی و چه در بُعد اجتماعی اگر ایمان و عمل صالح وجود نداشته باشد، دین توحیدی اسلام بر زمین می‌ماند و جاری نمی‌شود؛ بنابراین ایمان و عمل صالحی که در جای جای قرآن بدان پرداخته شده، دارای مصادیق متعددی است که تعدادی از این مصادیق آن در زمینه اجتماعی کارآمدی نظام سیاسی اسلام را ارائه می‌دهد. ایمان و عمل صالح بر الگوی کارآمدی منطبق است چون هر یک از مراحل سیستم جزء یکی از آن دو است. قرآن می‌فرماید: «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ...» (نور: ۵۵).

هر چند در قرآن کریم ایمان و عمل صالح مصادیق متعددی دارد اما برخی مصادیق که با مراحل نگرش سیستمی منطبق بود به عنوان شواهد قرآنی مطرح شد. ایمان و عمل صالحی که استخلاف یعنی تمکین قدرت (خسروانی، ۱۳۸۶: ۲۰۳/۶). یا همان اقتدار سیاسی و کارآمدی را به ارمغان می‌آورد، مورد نظر است. به بیان دیگر دایره معنایی ایمان و عمل صالح گسترده است لکن با توجه به تفاسیر، تمامی این معانی بر جنبه اجتماعی آن دلالت ندارد مثلاً حوزه علم اخلاق در بخش فردی که معانی و مصادیق آنها بسیار است در این بحث جای ندارد. فلذا با توجه به فهم زبان قرآن توسط مفسران که به ذوبطون بودن قرآن واقفند و نیز حجیت ظواهر آیات و نقش مهم انواع علوم قرآنی که پیشتر به این مسائل پرداخته شده، برخی از مصادیق ایمان و عمل صالح که با مضامین مراحل نگرش سیستمی در کارآمدی نظام سیاسی منطبق است، به عنوان شواهد قرآنی در تحقیق حاضر در نظر گرفته شده است.

در آیه مذکور ایمان و عمل صالحی که منتج به استخلاف و تمکین قدرت می‌شود، از اجمال برخوردار است. «مجمل و مبین» از دیگر دلالت‌های زبان قرآن است. هرگاه گفتار متکلم به روشنی بر مرادش دلالت نکند چنین کلامی را «مجمل» گویند (معرفت، ۱۳۹۰: ۱۰۶). اقسام تبیین آیات مجمل قرآن یا متصل به کلام است یعنی در ادامه آیه‌ی مجمل، تبیین آن نیز آمده یا آنکه تبیین منفصل است که در آیات دیگر باید جستجو شود و اکثر تبیینات قرآنی از نوع منفصل است (همان، ۱۰۸-۱۰۷). اجمال ایمان و عمل صالح در آیه ۵۵ نور از طریق تبیینات منفصل رفع می‌شود؛ این مبینات، آیات مذکور در مراحل نگرش سیستمی است که به اعتبارات گوناگون جزء ایمان و عمل صالح هستند.

شکل ۲: مراحل نگرش سیستمی از لحاظ ایمان و عمل صالح

آیه شامل مسلمانان نخستین و حکومت موعود (ع) می‌شود ولی باز هم مانع از عمومیت مفهوم آیه نخواهد بود. در هر زمانی پایه‌های ایمان و عمل صالح در میان مسلمانان مستحکم شود، آنها صاحب حکومتی ریشه‌دار و پر نفوذ-کارآمد- خواهند شد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۵۳۰/۱۴)؛ که در نتیجه پایداری و اعتماد به -ابتلائات- خداوند محقق می‌شود (مغنیه، ۱۴۲۴ ق: ۴۳۶/۵). ارزیابی‌ها در قالب ابتلائات و امتحانات در صورت عبور موفقیت‌آمیز اهل ایمان از آنها، ایشان را به حکومتی کارآمد می‌رساند.

این آیه بر چند نکته مهم دلالت دارد:

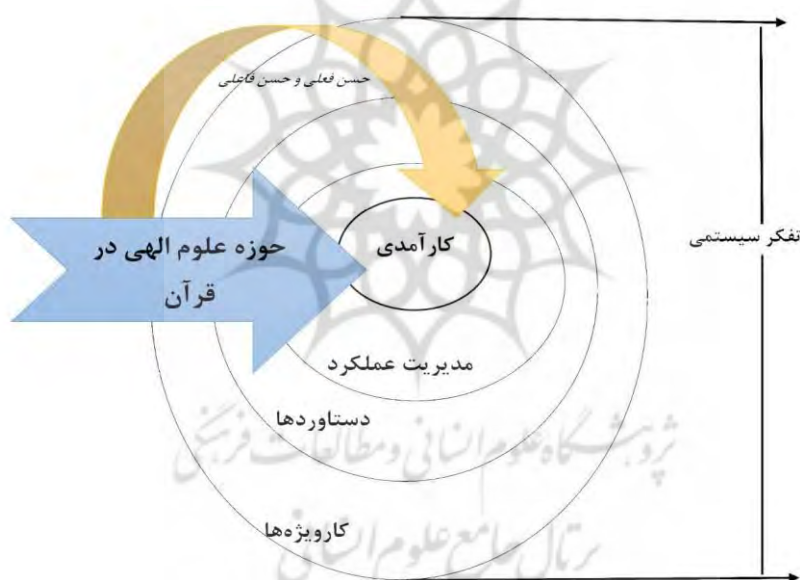
اول؛ دین، از سیاست جدا نیست، بلکه سیاست و حکومت برای حفظ دین است. هدف از حکومت اهل ایمان، استقرار دین الهی در زمین و رسیدن به امنیت کامل است (قرائتی، ۱۳۸۳: ۲۰۸/۶-۲۰۷).

دوم؛ این آیه وعده به مؤمنین دارای عمل صالح است که به‌زودی جامعه صالحی مخصوص به خودشان برایشان درست می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۲۰۹/۱۵).

سوم؛ در جمله «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ» کلمه «من» تبعیضی خواهد بود نه بیانی و خطاب در آن، به عموم مسلمین است که در میان آنان، هم منافق هست و هم مؤمن؛ و مؤمنین نیز دو طایفه‌اند، یکی کسانی که عمل صالح می‌کنند و دیگر آنان که عمل صالح ندارند، ولی وعده مخصوص کسانی است که ایمان و عمل صالح داشته باشند و بس (همان، ۲۰۹/۱۵).

چهارم؛ تمکین هر چیزی بر قرار کردن آن است و این کنایه از ثبات آن است، به طوری که هیچ مانعی جلوی تأثیر آن را نگیرد (همان، ۲۱۱/۱۵). با این پیام‌های قرآن و با توجه به تعریفی که از کارآمدی نظام سیاسی مطرح شد، یک نظام سیاسی موقعی کارآمد است که در انجام وظایف و دسترسی به اهداف موفق باشد؛ لذا نظام اسلامی زمانی کارآمد است که از حسن فاعلی و فعلی توأمان برخوردار باشد (نبوی، ۱۳۹۴: ۹۷).

ایمان، حُسن فاعلی و عمل صالح، حُسن فعلی است (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۴۶۵/۲). در قرآن کریم نوعاً ایمان و عمل صالح با هم ذکر شده و در جایی که هر یک به تنهایی آمده باشد باید آن را تقيید زد - که در آیه ۵۵ سوره نور باهم ذکر شده است؛ عبارت «الَّذِينَ آمَنُوا» حاکی از حسن فاعلی و «عملوا الصالحات» بیانگر حسن فعلی است (همان، ۴۷۲/۲)؛ و سفارش قرآن برای استقرار حکومت صالح-نظام سیاسی کارآمد- جامع دو حُسن است و هر کدام به تنهایی امکان فراهم آوردن نظام سیاسی کارآمد را در جامعه اسلامی ندارند. لذا در حوزه اجتماعی برترین مصداق استخلاف و تمکین که حاصل حُسْنین است، کارآمدی نظام سیاسی جامعه اسلامی بر پایه نیروهای داخلی و بدنه جامعه است و همان گونه که در مراحل این دیدگاه طی شد اصلاً از عوامل خارجی و نیروهای آن سخنی به میان نیامده است.

شکل ۳: الگوی کارآمدی نظام اسلامی

نتیجه

بحث از کارآمدی سیاست داخلی در نظام اسلامی از دو جنبه‌ی متمایل به هم تشکیل می‌شود؛ اول آنکه تئوری برتر در بررسی کارآمدی نظامات سیاسی، نگرش سیستمی است که این تئوری با ارزش‌های موجود در جوامع از جمله ارزش‌های اسلامی هماهنگ است.

دوم آنکه بحث از اداره جامعه اسلامی در قالب مدیریت اسلامی از سایر علوم تخصصی در حوزه مدیریت‌ها از جمله «نگرش سیستمی در کارآمدی» تشکیل می‌شود و یکی از پایه‌های آن است. لذا نوآوری تحقیق حاضر

یافتن این ارتباط بوده و نیز ابتکار دیگر در مسیر این تحقیق، یافتن آیات قرآن متناسب با مراحل نگرش سیستمی به عنوان اصلی ترین ارزش های اسلامی از دل تفاسیر معاصر به دلیل جهت گیری عصری مفسران بوده است.

تمامی مراحل نگرش سیستمی در قرآن جزء ایمان و عمل صالح هستند که هر دو در مصادیق مراحل این تتوری، زمینه ساز اقتدار سیاسی و تمکین قدرت تحت عنوان کارآمدی می شوند. لذا اگر در قرآن بحث از ایمان و عمل صالح به طور مکرر به میان آمده در بعضی از استعمالات عصری آن، اصلاح نظام سیاسی در راستای نیل به کارآمدی را شامل می شود.

کارآمدی در نظام اسلامی از درون جامعه می جوشد. این مسئله از منظر قرآن هم از درون نفس آحاد جامعه و هم از بعد اجتماعی و همگانی نظام اسلامی به عنوان منابع انسانی بروز می کند.

در قرآن ایمان و عمل صالح به مثابه حسن فاعلی و فعلی - الزاماً باهم - باعث حاکمیت ارزش های الهی و توحیدی و آموزه های اسلامی می شود که مصادیق مهمی در نگرش سیستمی را شامل می شوند؛ اهداف متعالی و واقعی - نه خیالی - و آموزه های متفاهمانه و جمعی در آیات قرآن، همکاری دوجانبه مردم و مسئولین در ساختار نظام سیاسی اسلام که تلقی به جامعیت شده و رفاه و امنیت است. این مراحل مورد آزمایش الهی قرار گرفته و اگر ثابت بماند کارآمدی از دیدگاه قرآن حاصل می شود. در نتیجه کارآمدی مفهومی همه جانبه با التفات به بخش - های مختلف در نظام اسلامی است و با تعریف مذکور، مانا و غیر قابل تزلزل است.

الگوی کارآمدی سیاست داخلی بر اساس تفکر سیستمی از منظر قرآن، به عنوان الگوی ایده آل و برتر شناخته می شود که جوامع اسلامی برای تحقق آن باید تلاش کنند و رسالت این تحقیق استخراج این الگو بوده است. از جمله پیشنهادها در راستای این پژوهش برای ادامه این دسته از مطالعات، کاوش و تحقیق در چالش ها و موانع موجود بر سر راه تحقق این الگو است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- آذری، علیرضا؛ زمانی مزده، مهدی (۱۳۹۳)، *الگوی راهبردی مدیریت عملکرد سازمان*، تهران، موسسه آموزش و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- آرمسترانگ، مایکل (۱۳۸۱)، *مدیریت استراتژیک منابع انسانی*، مترجم: اعرابی، سید محمد، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- آقابابایی، حسین (۱۳۹۶)، *ارزش امنیت در قرآن؛ از نهادهای سازی تا حمایت کیفی، امنیت پژوهی*، شماره ۵۸، صص ۳۶-۵.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۵)، *درآمدی بر کارآمدی در نظام سیاسی اسلام*، تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۵)، *کارآمدی در آموزه های نهج البلاغه*، مطالعات اسلامی، شماره ۷۶، صص ۳۸-۹.
- اسحاقی، سیدحسین (۱۳۹۳)، *مؤلفه های مدیریت جهادی*، قم، هاجر.
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۱)، *مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی*، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- الماسی، حسن (۱۳۷۴)، *نگرش جدید در مدیریت منابع انسانی*، فصلنامه تدبیر، شماره ۵۶، صص ۳۱-۲۶.
- امیری، محمدرضا؛ سکاکی، محمدرضا (۱۳۸۷)، *راه های ارزیابی عملکرد سازمان بر اساس الگوی تعالی EFQM*، تهران، سرآمد.

- برتالنفی، لودویگ فون (۱۳۷۴)، مبانی، تکامل و کاربردهای نظریه عمومی سیستم‌ها، مترجم: پریانی، کیومرث، تهران، تندر.
- برهانی، عبدالعلیم (۱۳۹۹)، اهمیت و کارکرد رفاه اجتماعی در جامعه آرمانی از دیدگاه قرآن، افق‌های نو در فقه سیاسی، شماره ۷، صص ۳۲-۱.
- بزاز جزایری، سید احمد (۱۳۸۷)، ارزیابی عملکرد منابع انسانی، تهران، آبیژ.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۱)، آموزش دانش سیاسی، تهران، نگاه معاصر.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۱)، جامعه‌شناسی، تهران، نی.
- بکر، برایان؛ هوزلید، مارک؛ اولریش، دیو (۱۳۸۸)، ارزیابی متوازن منابع انسانی، مترجم: بینش، مسعود؛ دبیری، افشین؛ قرائی‌پور، رضا، تهران، مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران.
- بیات، بهرام؛ محمدنجار، نفیسه (۱۳۹۵)، تأمین و رفاه اجتماعی و احساس امنیت، امنیت ملی، شماره ۱۹، صص ۱۴۵-۱۲۱.
- پورشاهرودی، حسین (۱۳۹۱)، فرهنگ جهادی و جهاد اقتصادی در قرآن و عترت، مجموعه مقالات اولین همایش فرهنگ و مدیریت جهادی، نمایندگی ولی فقیه جهاد کشاورزی سمنان، صص ۴۳-۶۰.
- تفلیسی، حبیب بن ابراهیم (۱۳۸۶)، وجود/قرآن، محقق: محقق، مهدی، تهران، دانشگاه تهران.
- تقفی‌تهرانی، محمد (۱۳۹۸ ق)، تفسیر روان جاوید، تهران، برهان.
- جاسمی، محمد؛ جاسمی، بهرام (۱۳۸۵)، فرهنگ علوم سیاسی، گوتنبرگ، بی‌جا.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۲.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۶.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۷.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۱۵.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۱۷.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۹)، تفسیر تسنیم، قم: اسراء، ج ۲۰.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۴۰۱)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۶۰.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۴۰۱)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۶۲.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۴۰۳)، تفسیر تسنیم، قم، اسراء، ج ۷۶.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، جامعه در قرآن، قم، اسراء.
- چیت‌سازیان، علیرضا؛ جوانعلی‌آذر، مرتضی (۱۳۹۴)، نقطه‌های آغاز در مدیریت اسلامی، تهران، دانشگاه امام صادق (ع).
- حجتی، سیدمحمدباقر (۱۳۸۹)، اسباب‌النزول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد (۱۳۶۳)، تفسیر اثنا عشری، تهران، میقات.
- حلبی، علی‌اصغر (۱۳۸۸)، تاریخ اندیشه‌های سیاسی در ایران و اسلام، تهران، دانشگاه پیام‌نور.
- خسروانی، علیرضا (۱۳۸۶)، تفسیر خسروی، تهران، اسلامیه.
- درویش، محی‌الدین (۱۴۱۵ ق)، إعراب القرآن‌الکریم و بیانه، دمشق، دارالیمامة.
- دفتر مطالعات بنیادین حکومتی (۱۳۹۲)، کارآمدی نظام سیاسی، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، گزارش شماره ۱۳۱۴۲.
- دوروسنی، ژوئل؛ بیشون، جون (۱۳۷۴)، روش تفکر سیستمی، مترجم: جهانگللو، امیرحسین، تهران، پیشبرد.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳)، لغت‌نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق)، مفردات‌الفاظ‌القرآن، بیروت، دارالقلم.
- رجبی، محمود (۱۳۹۴)، روش تفسیر قرآن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- رضاییان، علی (۱۳۹۳)، مبانی سازمان و مدیریت، تهران، سمت.

- رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۹۲)، *منطق تفسیر قرآن*؛ مباحث جدید دانش تفسیر (زبان قرآن، هرمنوتیک، فرهنگ زمانه)، قم، المصطفی (ص).
 روشه، گئی (۱۳۷۶)، *جامعه‌شناسی تالکوت پارسونز*، مترجم: نیک گوهر، عبدالحسین، تهران، تیبیان.
 زهیری، علیرضا (۱۳۹۷)، *درآمدی بر مسئله کارآمدی در جمهوری اسلامی ایران*، علیرضا زهیری، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
 سجادی‌فر، سید ضیاء (۱۴۰۳)، *بررسی انتقادی دیدگاه یوسفی اشکوری پیرامون نقد دین علمی در مقاله «دین علمی و علم دینی»*، دین پژوهی و کارآمدی، دوره ۴، شماره ۲، صص ۱-۱۶.
 سنگه، پیتر (۱۳۹۰)، *پنجمین فرمان (خلق سازمان یادگیرنده)*، مترجم: کمال هدایت، حافظ؛ روشن، محمد، تهران، سازمان مدیریت صنعتی.
 شاکر، محمدکاظم (۱۳۸۹)، *مبانی و روش‌های تفسیری*، قم، جامعه‌المصطفی‌العالمیه.
 شریفی، محمد؛ بای، عبدالرضا؛ ابوالفضلی، حسین؛ صالحی فارسانی، علی (۱۴۰۰)، *جایگاه سرمایه اجتماعی در کارآمدی نظام سیاسی*، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، شماره ۱۴، صص ۲۹۶-۳۰۸.
 شوکتی احمدآباد، مصطفی؛ حسنی، پرخیده (۱۳۸۵)، *فراتحلیل چیست*، مراقبت‌های نوین، شماره ۳.
 شیرزاد، محمدحسین؛ شیرزاد، محمدحسن؛ شریفی، محمد (۱۴۰۰)، *تحلیلی معناشناختی از امنیت در قرآن کریم مبتنی بر نظریه استعاره‌های جهتی*، آموزه‌های قرآنی، شماره ۳۴، صص ۳-۳۰.
 صادقی جقه، سعید (۱۳۹۷)، *شفافیت، نظارت و کارآمدی*، مطالعات راهبردی، شماره ۸۲، صص ۷-۳۴.
 صدرا، علیرضا؛ کرم‌زادی، مسلم (۱۳۸۸)، *بررسی کارآمدی حکومت از دیدگاه امام خمینی (ره)*، حکومت اسلامی، شماره ۳، صص ۱۱۹-۱۳۶.
 صناعی، فریناز؛ شیخ‌الاسلامی، نادر (۱۳۹۷)، *دستاوردهای تفکر اسلامی با رویکرد سیستمی در مدیریت*، پویا در آموزش علوم انسانی، شماره ۱۱، صص ۸۳-۹۸.
 طالقانی، محمود (۱۳۶۲)، *پرتوی از قرآن*، تهران، شرکت سهامی انتشار.
 طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۸)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، مترجم: موسوی‌همدانی، سیدمحمدباقر، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
 طیب، عبدالحسین (۱۳۷۸)، *اطیب‌البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، اسلام.
 ظهوری، قاسم (۱۳۸۴)، *مدیریت*، شیراز، کوشامهر.
 عسکری‌وزیری، علی (۱۴۰۲)، *ارزیابی عملکرد کارکنان با رویکرد دینی*، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
 عطار، سعید؛ کمالی‌زاده، محمد (۱۳۹۷)، *کارآمدی به مثابه ظرفیت دولت؛ رهیافتی سیاسی به مفهوم کارآمدی*، پژوهش سیاست نظری، شماره ۲۳، صص ۱-۲۶.
 علوی‌مهر، حسین (۱۳۸۱)، *روش‌های و گرایش‌های تفسیری*، قم، اسوه.
 فضل‌الله، محمدحسین (۱۴۳۹ ق)، *تفسیر من وحی القرآن*، بیروت، دارالملاک للطباعة و النشر و التوزیع.
 فیض‌کاشانی، محمدبن مرتضی (۱۳۷۳)، *تفسیر صافی*، تهران، مکتبه‌الصدر.
 قاسمی، فرج‌الله (۱۳۸۹)، *کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ شاخص‌ها و مکانیسم‌ها از منظر امام خمینی*، مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۲۲، صص ۱۵۹-۱۷۷.
 قالیباف، محمدباقر؛ پوپنده، محمدهادی (۱۳۹۹)، *مروری بر مفاهیم جغرافیای انسانی*، تهران، انجمن ژئوپلیتیک ایران.
 قرائتی، محسن (۱۳۸۳)، *تفسیر نور*، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
 قرشی، سیدعلی‌اکبر (۱۳۷۷)، *تفسیر احسن‌الحديث*، تهران، بنیاد بعثت.
 کاپلان، رابرت‌اس؛ نورتون، دیویدی (۱۳۸۷)، *سازمان استراتژی محور*، مترجم: مختار، پرویز، تهران، سازمان مدیریت صنعتی.
 کارگروه بنیادین مدیریت اسلامی (۱۳۹۵)، *نقشه جامع مدیریت اسلامی (نجما)*، قم، دانشگاه قم.
 لیست، مارتین (۱۳۸۳)، *دائرة المعارف دموکراسی*، مترجم: فانی، کارمان؛ مرادی، نورالله، تهران: کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه.

- مدرسی، محمد تقی (۱۴۱۹ ق)، *تفسیر من هدی القرآن*، تهران، دارالمحبی الحسین (ع).
- مرعشی، سیدجعفر؛ بلیغ، وحیده؛ غیاث آبادی، علی (۱۳۸۸)، *تفکر سیستمی و ارزیابی کارآمدی آن در اداره جامعه و سازمان*، تهران، سازمان مدیریت صنعتی.
- مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ ق)، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- معرفت، محمدهادی (۱۳۹۰)، *علوم قرآنی*، تهران، سمت.
- مغنیه، محمدجواد (۱۴۲۴ ق)، *تفسیر الکاشف*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- موسوی خمینی، سیدروح الله (۱۳۷۸)، *صحیفه امام*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- میرباقری، سیدمحمد مهدی (۱۳۹۹)، *حکمت حکومت*، قم، تمدن نوین اسلامی.
- میرزا خسروانی، علیرضا (۱۳۹۰ ق)، *تفسیر خسروی*، تهران، اسلامیه.
- میرمحمدی، سیدمحمد (۱۳۸۴)، *مقدمه‌ای بر امنیت اقتصادی*، فرهنگ اندیشه، ش ۱۴ و ۱۵، صص ۲۶۹-۲۱۳.
- نبوی، سیدمرتضی (۱۳۹۴)، *جمهوری اسلامی ایران و چالش‌های کارآمدی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- نیکوکار، غلامحسین؛ سلطانی، محمدرضا؛ بازرگانی، حسین (۱۳۹۶)، *ارزیابی عملکرد سازمانی (مفاهیم، رویکردها و الگوها)*، تهران، دانشگاه امام حسین (ع).
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۶)، *تفسیر راهنما*، قم، بوستان کتاب.
- هاگت، پیتر (۱۳۷۴)، *جغرافیا ترکیبی نو*، مترجم: گودرزی نژاد، شاپور، تهران: سمت.

Almand, Gabriel; Bingham Powell, G (1966), *Comparative Politics. A Development Approach*, Boston: Little Brown.

